

BIRKASNÉ DR. PÁPAY JUDIT

Győr

Bél Mátyás, a polihisztor pedagógus

1684. március 24. jelentős dátum a magyar művelődéstörténet életében. Ezen a napon, 300 évvel ezelőtt, a Garam egyik Zólyom megyei mellékvölgyében, Nagyócsán, – ma Ocsova – egy kivételes életművű, nagy szellem született: Bél Mátyás. Ő a XVIII. század magyarországi szellemi életének kimagasló alakja volt, és az elsők közé tartozott, aki sokoldalú tudományos tevékenységével túllépte az addig szokásos egyháztörténeti kereteket. Már korábban Európa-szerte ismerték hazai és nemzetközi tudományos munkáit, példás emberi magatartását, cselekvő hazaszeretét, tanulmányt írt német, angol, francia folyóiratokban, és Európa majdnem mindegyik tudományos akadémiaja – Berlin, London, Szentpétervár – tagjává választotta.

Olyan nagy elme volt, aki egy műveltség egészét képes volt átfogni, összegezni. Kiváló nyelvész és történész, a földrajztudományok jeles képviselője, – Magyarország megismertetésévé! – a magyar idegenforgalom első igazi úttörője, és korához képest olyan modern pedagógiai elveket valló jeles pedagógus volt, aki számtalan jelentős pedagógiai reformot és újítást alkotott, és valósított meg, 1721-ben ő alapította az első magyarországi hírlapot is, a „Nova Posoniensia” címűt, amelynek szerkesztője is volt. Mint polihisztor pedagógus, a kor legkorszerűbb pedagógiai irányát, a pietizmust – amelyet Halléban tett magáévá – alkalmazta iskolájában.² Az ő pedagógiai tevékenysége hatására gyorsan emelkedett a besztecebányai gimnázium híre, s tódultak iskolájába a tanulni vágyó ifjak. Bél hazatérésekor a protestáns kollégiumi nevelésben a Sturm–Trotzendorf-féle hatás érződött még, s az oktatás a XVI. századi Ratio Studiorum alapján történt. Az iskolai tanulmányok kezdete nem volt meghatározott életkorhoz kötve, s az oktatás egyéni és nem osztályrendszerű volt. Egy-egy csoportban különböző életkorú és képességű gyermekek ültek és tanultak. Bél egyik legkorszerűbb pedagógiai újítása az volt, hogy középiskolájában megszervezte az osztályrendszert. Egy-egy osztályban megközelítően azonos fejlettségű tanulókat csoportosított, s hogy a tanítás valóban az egész osztálynak szóljon; kötelezővé tette a tábla használatát. Ebben a korban ezek nagy mértékben hozzájárultak az oktatás hatékonyságának emeléséhez.

Másik fontos újítása az volt, hogy a tanítási órán a tananyagot olyan alaposan kell elmagyarázni, hogy a gyermekek az iskolában, az órán tanulják meg mindazt, amit tudniuk kell, és nem pedig az addig szokásos otthoni, könyv nélküli magolással. Otthon legfeljebb: csak ismétlenek, gyakoroljanak a tanulók. Megkövetelte tanártársaitól, hogy ennek az elvnek a megvalósítása érdekében csak azt tegyék az órán, ami ott szükséges, és mindig előre, alaposan készüljenek fel. Az egységes pedagógiai eljárások megvalósulása érdekében látogatta rendszeresen az osztályokat, ha szükségét érezte, akkor ő maga mutatta meg, hogyan kell korszerűen tanítani. Hetenként tanterületi értekezleteket tartott, ahol megbeszélték a feladatokat és módszereket. Az értekezleten elhangzottakat pedig jegyzőkönyvben rögzítették. Az ő tevékenysége hatására kezdődött meg ebben a korban a rendszeres iskolalátogatás, ellenőrzés, a „lustratio” az iskolafenntartók részéről. (Ezt egyébként jóval később, az I. Ratio Educationis és II. József a vizitátorokra vonatkozó rendeleteikben tették kötelezővé.)

Bél Mátyás újítása volt a tanév végi nyilvános vizsga is, amelyet egyrészt azért vezetett be, hogy a tanítóknak módjában álljon bizonyítani azt, hogy becsülettel végeztek munkájukat, másrészt azért, hogy a résztvevők belássák, milyen eredményes és hasznos a gyermekek taníttatása, és ezáltal inspirálta a szülőket arra, hogy minél több gyermeket taníttassanak tovább. Hazánkban először a besztercebányai gimnáziumban tanítottak magyar földrajzot és történelmet, sőt korának részletes „politikai históriáját” is. Bél az első földrajzi munkáját iskolája számára írta, amelyet tankönyvként adott ki 1713-ban, „Compendium Geographicum” címmel. Ezt a tankönyvét németre is lefordították.⁸

1714-ben a kor egyik legrégebb és legnevesebb gimnáziumában, a pozsonyi gimnáziumban is korszakot jelentett az ő működése. Az iskola korábbi hírnevénél is rangosabb mintaintézmény lett, Magyarország legkorszerűbb középiskolája, egyre növekvő tanulólétszámmal. Amikor átvette az iskola igazgatását, alig volt 40 tanuló, néhány évvel később pedig ez a létszám tízszeresére emelkedett, és az ország legtávolabbi vidékeiről is vonzotta a tanulókat. Bél Mátyásnak mind tartalmi, mind módszertani újításait, reformjait más középiskolákban is átvették. Magyarországon először ő vezette be a haladási naplót és az iskolai anyakönyveket. Minden tanulóról személyi lapot is vezetett. Egyik leglényegesebb reformja volt az általa részletesen és pontosan kidolgozott tanterv és nevelési terv, az „Ephernerides”, iskolája minden osztálya és tanulója számára. A klasszikusok és a hittan rovására fokozta a reáltárgyak oktatását. A latin és a görög nyelv mellett a mennyiségtan, a földrajz, a történelem, a felsőbb osztályokban a filozófia, az irodalom és a magyar nyelv volt tantervének tengelye. Ezeket a tantárgyakat természettudományi elemekkel szötte át. Tantervében szerepelt továbbá a szépírás, zene, francia és héber nyelv is. Kiemelkedően fontos reformjai voltak, hogy a tanárokat tanmenetek készítésére és az abból való tanításra kötelezte, valamint a tanulók tudását minősíteniük kellett. Ő vezette be elsőként az osztályozást is hazánkban. A tanárai számára kidolgozott módszertani utasításokban és egységes módszertani eljárásokban előírta, hogy a tanár előadása legyen figyelmet keltő, élénk, és alkalmazkodjék a tanulók felfogásához. Lelkiismeretes, egyéni bánásmódot követelt. Előírta, hogy mindenkor figyelembe kell venni a növendékek egyéniségét, képességeit, hajlamát. Fegyelmi előírásait kellő szigor és szerető gondoskodás jellemezte. Megkövetelte, hogy a fegyelmi eljárásban, a büntetés kiszabásában minden körülményt figyelembe kell venni, döntően a tanuló egyéniségét. A szegény tanulók számára házi tanítói állást szerzett, hogy biztosítva legyen továbbtanulásuk.

Forradalmian új volt, hogy az iskolában szokásos diktálás és jegyzetkészítés helyett a tanárookra és a tanulókra egyaránt kötelező tankönyveket vezetett be. Ő maga is számtalan tankönyvet írt – magyar nyelvkönyvet, latin nyelvtant, földrajz, történelem, retorika tankönyveket –, a többi pedig képzett tanárokkal íratta. Bél Mátyás minden tantárgyat szemléltetve tanított, és ezt tanártársaitól is megkövetelte. Gyűjteményeket, szerrákat létesített. Tanítványival gyakran ment tanulmányi kirándulásra, és kutatómunkájába is bevonta őket. Az volt az elve, hogy a szemléltetés és szemléletesség alapvető követelménye az eredményes tanításnak. Ezért a térképek ismerete, növénytani séták, gyűjtőmunkák, a tanultak természetbeni gyakorlása elengedhetetlenek.

Kornis Gyula „A magyar művelődés eszményei” c. művében azt írta Bél Mátyás tanítványairól, hogy „a zsenge korú gyermekek többet tudnak beszélni a krokodilus-ról és egyéb csúszó-mászó állatokról, mint a keresztény hit alapigazságairól.”⁹ Jelentős forradalmi tettek számított ez abban a korban. Bél Mátyás alapvető célként tűzte ki iskolájában az anyanyelvi nevelés fokozását, olyan időben, amikor a Rákóczi-szabadságharc leverése után a berendezkedő osztrák uralom németesítési törekvése

mellett mostoha sors jutott a magyar nyelvnek. A „Magyar grammatika, vagyis a hazai nyelvnek gyökeres megtanulására való intézet” c. könyve az úgynevezett „nemzeti iskolák” anyanyelvi tankönyve volt, s mintegy 100 évig, a XIX. század közepéig ebből a tankönyvből tanítottak. A német ajkú telepesek magyarul való tanulását elősegítő német nyelvű magyar nyelvtankönyvével, – melyet szintén egy évszázadon át használtak – mint mondta, ugyancsak a hazát akarta szolgálni. Pozsonyt akkoriban nagyobb részt németek lakták. Többször is kifejtette, hogy a több nyelvű hazában a nemzetiségek harmonikus együttműködésének feltétele egymás megismerése, egymás nyelvének ismerete, a műveltségi színvonal emelése, az emberek erkölcsi megújíthatósága, a szegények, elesettek és elnyomottak felé forduló segítőkészség, amely megváltoztatja a társadalmat. Ez elsősorban azonban nevelés kérdése, amelyet az ifjúságon kell kezdeni.

Bél Mátyás a szükségleteknek és követelményeknek jobban megfelelő iskolát hozott létre, amely tartalmi és módszertani újításaival alaposabb és szélesebb körű ismereteket nyújtott, erkölcsileg és társadalmilag is helyesebb emberi magatartásra nevelt. Korszakalkotó pedagógiai tevékenysége, oktatási és nevelési követelményei, módszerei, tankönyvei, tantárgyai nemcsak korában voltak forradalmian újszerűek, de napjainkban is időt állóak.

Bél Mátyás a korai felvilágosodásnak egyik legnagyobb hazai képviselője is volt, aki az akkori osztrák birodalomban a francia nyelv tanításával, népi, nemzeti elképzeléseivel tisztán mutatta az utat a felvilágosodás felé.⁶ Pedagógiai tevékenysége mellett számtalan cikket, tanulmányt írt külföldi folyóiratokban, német, angol, francia nyelven, különböző tudományágakból.

Mintegy 2 évtizedes kutató- és gyűjtő munkája után készült el fő művével, a „Notitia Hungariae novae historio geographica”, azaz „Az Új Magyarország történeti-földrajzi ismeretei” című latin nyelvű munkájával, amelyben Magyarország egyetemes államismeretét foglalta össze. A XVIII. századi Magyarországon – törökök visszavonulása, szabadságharcok pusztításai – a valóság minden részletét felmérte, összegyűjtötte, és saját tapasztalatai alapján leírta a kor gazdasági-társadalmi-politikai életének, településtörténetének, néprajzának kultúrtörténetét, az emberek életviszonyait, és tervet készített a jövő számára. Ez a munka azért óriási jelentőségű, mert két évszázadra meghatározta a magyar gazdasági és társadalmi élet alakulását, esetleges következményeit bizonyos tekintetben még ma is figyelembe kell venni. Munkájában tanácsokat adott a fejlettebb gazdálkodásra, egészségesebb életmódra, és felhívta a figyelmet arra, hogy a nép a kor adta lehetőségeknél sokkal alacsonyabb szinten él. A Notitiát 6 kötetre tervezte. Az I. kötet Pozsonyról 1735-ben, a II. kötet Pozsony, Túróc, Zólyom és Liptó megyékről 1736-ban, a III. kötet Pest-Pilis és Solt megyékről, valamint Budáról 1737-ben, a IV. kötet Nógrád, Bars, Nyitra és Hont megyékről 1742-ben, az V. kötet első fele Moson megyéről 1742-ben jelent meg. Fő művét leromlott egészségi állapota miatt nem tudta befejezni.⁷ Az utóbbi években nemcsak a történészek, földrajztudósok, de a honismeret és helytörténet művelői is mind erőteljesebben érdeklődnek e nagy jelentőségű munka iránt. Ennek köszönhető, hogy több kéziratban maradt kötet fordítása, kiadása megkezdődött napjainkban.

Bél Mátyás kiemelkedő, sokoldalú tudományos munkái, korszerű pedagógiai reformjai, tanításai köteleznek bennünket arra, hogy születésének 300. évfordulóján tisztelettel emlékezzünk rá.

JEGYZETEK

1. Márki Sándor: Bél Mátyás életrajza Pozsony 1886.

2. Payr Sándor: Magyar pietisták a XVIII. században. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Mo-

- Payr Sándor*: Magyar pietisták a XVIII. században. Magyar Protestáns Egyháztörténeti Monográfiák. I. Bp. 1898.
3. *Márki Sándor*: A földrajztanítás története Magyarországon. Földr. Közl. 1891. 268–288.
- Dékány Kálmán*: Bél Mátyás földrajza Marosvásárhely 1903.
4. *Molnár Aladár*: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században Bp. 1881. 431.
5. *Kornis Gyula*: A magyar művelődés eszményei 1777–1848. I. 337. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda 1927.
6. *Haán Lajos*: Bél Mátyás. Akadémiai székfoglaló értekezés. In: Értekezések a történelmi tudományok köréből VIII. Bp. 1879.
- Markusowszky Sámuel*: A pozsonyi lyceum története. Pozsony, 1896. 163–224.
- Sipos Istvánné*: Bél Mátyás pedagógiai reformtörekvései. Magyar Pedagógia, 1962. 82–103.
- Thirring László*: Bél Mátyás születésének 250. évfordulójára. Magyar Stat. Közl. 1934. 3. sz. 230–232.
- Losonczi Zoltán*: Bél Mátyás tudomány- és neveléstörténeti jelentősége. Orsz. Ág. Hitv. Evang. Tanáregyesület Évk. Mezőtúr, 1935.
- Wellmann Imre*: Bél Mátyás (1684–1749) Történelmi Szemle 1919. évi 2. sz. 381–391.
- Szent-Iványi Béla*: A pietizmus Magyarországon. Bp. 1936.
- Payr Sándor*: A pietizmus paedagogikája. Neveléstörténeti tanulmányok. Pozsony, 1908.
7. *Márki Sándor*: A vármegyék leírásának történetéből. Földrajzi Közlemények 1888. 193–212.
- Bél Mátyás*: Notitia Hungariae novae historico geographica Mikoviny Sámuel térképeivel és rajzaival I–IV. Wien, 1735–1742. V. kötet Zichy kiad. 1892.

Kellemes karácsonyt
és
eredményekben gazdag új esztendőt
kíván
minden kedves Olvasójának,
Munkatársának

a Módszertani Közlemények Szerkesztősege
és
Kiadóhivatala